

УДК 271.2-67-9+272-67-9

Юлія Токарська

АКЦІЯ ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКОГО ЗАМИРЕННЯ в 1623–1628 роках

DOI: 10.5281/zenodo.6753217

© Ю. Токарська, 2022. CC BY 4.0

Метою дослідження є узагальнення досвіду української історичної думки та сприяння формуванню наукового погляду на історію релігійно-церковного життя в Україні в перші поберестьєвські десятиліття, з чітким донесенням того, що «поєднання Русі з Руссю» під сильною владою незалежного патріарха в XVII ст. мало об'єктивну історичну зумовленість. **Наукова новизна.** Досліджується проблематика, яка виявляє джерела непереборної перешкоди на шляху до єдності Церков Київської традиції. **Висновки.** Історія України XVI–XVII ст. була, по суті, історією релігійних заворушень. Ці явища більшою чи меншою мірою характеризували історію всіх тогочасних західноєвропейських народів, але в історії нашого краю вони мали одну важливу відмінну рису – ця боротьба майже відразу вийшла за межі церковної сфери й була пов'язана з загальними інтересами політичного, громадського й навіть економічного життя регіону. Віра проникла в саму сутність руського народу; відтак її захист ототожнювався із захистом глибинних основ народу, на які посягав сторонній національний елемент під виглядом обрядів чи догматів Католицької Церкви. Тому руська віра стала знаменом, під яким об'єднувалося все руське населення Речі Посполитої, відстоюючи недоторканність національних, станових, політичних, економічних та інших прав та інтересів, а в підсумку – народження національної (регіональної) ідентичності «народу руського». Але шлях до усвідомленої необхідності єдності «народу руського» пролягав через величезні випробування в подоланні дезорганізації церковно-ієрархічних відносин і авторитету Церкви в південно-західній Русі. Вдавшись до унії з «єдиноначальствующим римським архієреєм», найкращі люди тогочасного суспільства «виправляли у Церкві беззаконня». Берестейська унія (1596) відразу покінчила з хаотичним станом церковних відносин, проте зруйнувала давно вироблені тут природним плином життя церковно-суспільні порядки й відносини та довела Церкву до глибокої органічної кризи. Унійна й православна сторони продовжили боротьбу, розпочату в церковних колах раніше. Розуміння шкоди, яку приносило взаємне поборювання Церков, швидко було усвідомлене в руському суспільстві. До єдності в «Річі Посполитій Народу Руського», яку не осягнула унія, тепер мали доводити змагання до з'єднання Церков під зверхністю патріарха. Їх хронологічні межі визначаються 1623–1646 рр. У цій важливій справі її прихильники, у більшості вища ієрархія, не сягнули успіху. Справа велася тільки на «верхах» і не стала справою вірних. Вони були залишені поза процесом усєї багаторічної підготовки, тому, коли маси отримали слово засобом Хмельниччини, сказали «ні» реформі, яка передбачалася. Старання двох великих історичних постатей – митрополита Петра Могили та короля Владислава IV – запровадити «універсальну унію» зійшли нанівець.

Ключові слова: Київська митрополія, уніати, православні, з'єднання церков, «універсальна унія».

Для Київської митрополії поунійні реалії були періодом виживання. Королівський універсал від грудня 1596 р. поставив поза законом Православну Церкву, яка не була в унії з Римом¹. Основним оплотом православ'я, яке переслідували, стала українська шляхта. Обрання 1599 р., за сприяння князя Василя-Костянтина Острозького, архімандритом

¹ «Унія також призвела до кризи національної ідентичності та самосвідомості в руському соціумі, які мали виразні етнорелігійні ознаки. Водночас приклад Західної Європи показує, ... що церковні конфлікти та примирення можуть виступати таким самим важливим фактором у творенні модерної національної свідомості, як і географічні бар'єри та державні кордони» (Скочиляс І. Рецепція Берестейської унії у Львівській єпархії в першій половині XVII ст. (спростування одного історіографічного міфу). *Чтиво*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skochylias_Ihor/Retseptsiia_Beresteiskoi_unii_u_Lvivskii_ieparkhii_v_pershii_polovyni_XVII_stolittia_sprostuvannia_odnoho_istoriografichnoho_mifu.pdf).

Києво-Печерської лаври Єлисея Плетенецького², змушувало визнати реальним той факт, що православні з власною ієрархією та монастирями надалі були частиною Речі Посполитої³. Впевненості православним додав союз із протестантами й успіхи, які гарантувала така опозиція до польського короля. Тож князеві Острозькому та його спільникам вдалося зберегти структуру Церкви, а існування двох Церков візантійського обряду в Речі Посполитій польським королем було визнано де-юре.

На початку XVII ст. українському православ'ю загрожувала втрата власної ієрархії: 1607 р. помер львівський єпископ Гедеон Балабан, у 1608 р. – князь Костянтин Острозький, у 1609 р. (чи 1610 р.) відійшов у вічність єпископ перемишльський Михайло Копистенський. Але православні отримали більш потужного й рішучого оборонця, ніж колишня дрібношляхетська клієнтела чи навіть колишня православна магнетерія, – запорізьке козацтво. Вирішальний момент зближення та політичній консолідації православної еліти й козацького проводу припав на 1620–1621 рр., коли військова потуга козаків перетворилася на політичну потугу, дозволивши їм взяти нову православну ієрархію під власну протекцію.

Відновлення православної ієрархії уможливив візит 1620 р. в Україну Єрусалимського патріарха Феофана III. Патріарх Константинопольський уповноважив Феофана III розв'язувати проблеми будь-якої Церкви, підпорядкованої Константинополю, отже, він міг висвячувати ієрархів у Київській митрополії. Це друге втручання Константинопольського престолу, після невдалої спроби Єремії II, на цей раз сповіщало про більш позитивний результат: приїзд Феофана III гарантував консолідацію православних навколо своєї Церкви в Київській митрополії. 10 вересня 1620 р. (за порадою багатьох благочестивих панів і всіх посполитих християн, а найбільше гетьмана війська Запорозького Петра Сагайдачного й під захистом козацького війська) патріарх Єрусалимський завершив процес відновлення православної ієрархії на українських землях, висвятивши Київського митрополита та шістьох єпископів. Осідком новосвяченого православного митрополита Іова Борецького став Київ – до того, від XV ст., осідком київських митрополитів було білоруське містечко Новогрудки⁴. «Ми, громадяни своєї землі, добре і чесно в домах шляхетних уроджені, в ній осідок і оселі свої маємо ... і взяли ми лише те, що нам предки наші заповідали», – напишуть автори⁵ в «Протестації» (1621)⁶. Знак «притомності Духа Святого» зійметься над Руською Церквою, а скоро й над самим Києвом, як пізніше напише Захарія Копистенський⁷.

Але відновлення православної ієрархії посилювало протистояння між унією та православною Церквою й примусило владу Речі Посполитої шукати компромісу, який би примирив «народ руський», позаяк боротьба «Руси проти Руси» не гарантувала стабільності польської держави.

Думка про зближення між православними й уніатами в першій половині XVII ст. знаходила прихильників серед людей протилежних таборів⁸. До неї схилилися уніати, «обмануті в пишних обіцянках католиків, які дивилися на унію як на перехід до латинст-

² Іпатій Потій, із 1599 до 1605 рр. унійний архімандрит Києво-Печерської лаври, лаврою не керував.

³ Православні домоглися права правити службу Божу та дарувати маєтності православним храмам і монастирям.

⁴ Там осідав також уніатський митрополит.

⁵ Авторами «Протестації» були Іов Борецький, Ісаїя Копицький (наступник Борецького) та єпископ Йосиф Курцевич.

⁶ Протестація 1621 р. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus46.htm>.

⁷ У 1620 р. відродилася майже забута від 1610 р. літературна полеміка. Речником православних на цей раз став Мелетій Смотрицький. Митрополит Іов Борецький та ієромонах Києво-Печерського монастиря Захарія Копистенський напишуть кілька творів, що стануть програмовими для діячів київського церковного кола – надалі для Петра Могили та його оточення. Так, осідаючи в Києві, Борецький та Копистенський сконструювали основний каркас ідеологічної батьківщини мешканців України-Руси, спільної і для князя, і для купця, і для ремісника, і для козака. Тому від початку XVII ст. можемо говорити про новий суб'єкт української історії – руський народ як етнічну сукупність, на протигаву руському народові, ототоженого з «русською шляхтою», а отже про процеси централізації та об'єднання, що від ідеї об'єднання українських Церков призвели до ідеї утворення українського незалежного патріархату в першій половині XVII ст.

⁸ Щоправда, картина дійсності все ж відображала протиборство сторін у різний зі способів, що мали довести слушність за своєю Церквою. Відомо, наприклад, як у 1610 р. православне духовенство звернулося до козацького гетьмана Григорія Тискиневича за допомогою у розв'язанні конфлікту з ігуменом Видубицького монастиря (офіціала (намісника) уніатського митрополита Іпатія Потія) Антонієм Грековичем, який заборонив православним священикам проводити Богослужіння в Софійському соборі, поки не визнають греко-католицького владуку. Про своє рішення він повідомив митрополита листом від 1 березня 1610 р. (Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІА). Ф. 182. Оп. 2. Спр. 64, 1–1 зв.). Гетьман у листі-відповіді від 10 травня того ж року дозволив київському підводводи Холоневському «вбити того офіціала Грековича як пса, де колвек здибавши» (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Санкт-Петербург, 1865. Т. II: 1599–1637. С. 66). Ігуменові тоді вдалося уникнути смерті. У 1615 р. справу розглядав Люблінський коронний суд, який у декреті змушений був констатувати відмову київських православних священиків визнати уніатського митрополита (ЦДІА. Ф. 182. Оп. 2. Спр. 66. Арк. 1–2). Врешті-решт у 1618 р. козаки утопили А. Грековича у Дніпрі.

ва, як щось заледве терпиме в умовах папської влади»⁹: «мы, – наказують вони депутатам, відрядженим до Києва з метою ведення переговорів, – плань примиренія съ православными заховавши, за добрый бытъ разумѣм, а за спольною намовою и згодою старатися о томъ хочемъ»¹⁰. Плани з'єднання з уніатами обговорювалися в православних колах: «унія проклятая, – говорить один із сучасників, – так потурбувала панство тоє спокойное, же не тьлько въ краинахъ, в князствахъ, повѣтахъ, в мѣстахъ, мѣстечкахъ и в селахъ селянинъ, мѣщанъ зъ мѣщанами, жолнеровъ зъ жолнерами (бо изъ козаками внутрняя непотребная война о томъ была), пановъ зъ подданными, родичовъ зъ дѣтками, а и духовныхъ зъ духовными, на остатке монаховъ зъ монахами – до гнѣву непогомонованого приводила, приводит и нещасливѣ разжариваетъ»¹¹. До неї приставав і польський уряд: литовський канцлер Лев Сапіга в листі до архієпископа Полоцького Йосафата Кунцевича назвав унію сварливою й неспокійною подругою, яка спричиняє чисельні непорозуміння, та невгамовною спілницею, яка приносить державі багато бід¹². У колах красного письменства розпочалася затята полеміка, учасники якої не перебирали словами й аргументами.

Дуже швидко справа набрала вигляду боротьби за права й привілеї боярства та втручання світських чинників (міщанства) у справи Церкви. Церковна унія не принесла сподіваної консолідації, а навпаки, – призвела до роз'єднання руського народу. У шпарини боротьби «Русі з Руссю» проникли сторонні, зовнішні, національні, громадські, станові інтереси та навіть державні і політичні справи.

Майже на кожному сеймі й сеймику православна шляхта вимагала усунути з держави «Берестейське з'єднання», на що негативно реагувала державна й церковна влада з католицькою більшістю. Напруженими в цьому сенсі були й 1605–1609 рр., і, згодом, 1620–1630 рр. У першому десятилітті справу відхилили через різні інші причини, а назву «люди старої грецької віри» кожна сторона пояснювала на свою користь. Від 1620 р., з моменту відновлення православної ієрархії, об'єктом примирення стала справа визнання православної ієрархії з боку держави та визнання церковних маєтків. Майже щорічно державний сейм виносив загальну конституцію такого змісту: «Заспокоєння з'єднання у грецькій вірі людей, з уваги на невідкладні справи Річі Посполитої, відкладаємо до наступного сейму, а нині зберігаємо спокій усіх сторін, як для духовних, так і для світських людей усякого звання і положення»¹³. Таку конституцію виносили сейми в 1623, 1624, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629 і 1631 рр., відповідаючи так на всі петиції, оскарження й домагання православної шляхти, братств, міщанства, козацтва та ієрархії. Довге правління Сигизмунта III стало гарантією цієї релігійної політики протягом майже 45 років, і лише після його смерті в 1632 р., у часі вибору його наступника Владислава IV, справа зрушила з місця; але протягом усього XVII ст., окрім деяких, швидше фактичних, ніж юридичних поступок, справа залишалася нерозв'язаною.

Берестейське церковне з'єднання відбувалося за чітко визначеними умовами церковного й цивільного змісту. Цивільною умовою, поставленою перед польською владою, було допущення українських єпископів до сенату, де латинська ієрархія посідала провідне місце; умова набула сили лише в 1791 р., коли до сенату був допущений Київський митрополит. Але Річ Посполита занепадала, через чотири роки вона втратила самостійність, а київські ієрархи свій привілей. Хоч і не виразно, але ті умови польський уряд щоразу порушував; польська державна й церковна політика змагалася швидше за ліквідацію українського католицизму, ніж за виконання умов з'єднання. Уже в 1622 р. польський латинський єпископат пропонував скасувати унію, а її вірних перевести на латинський обряд. Відомий ще й інший факт: у розпалі боротьби «Русі з Руссю» багато людей шляхетського стану переходили до польського табору, приймаючи латинський обряд¹⁴. Проти цього протестував у Римі митрополит Йосиф Венямин Рутський, і внаслідок цього 7 лютого 1624 р. папа Урбан VIII видав декрет, яким строго забороняв латинським духовним осо-

⁹ Маркевич Н. История Малороссии. Москва, 1842. С. 119; Голубев С. Петр Могила и Исайя Копистенский. Вступление Петра Могилы на Киевскую митрополию и его отношение к Исайе Копистенскому. Москва, 1874. С. 10.

¹⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Санкт-Петербург, 1851. Т. 4. С. 224.

¹¹ Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1878. Т. IV. Кн. 1. С. 113–114.

¹² Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). Киев, 1883. Т. I. С. 82.

¹³ Нагаевский И. Об'єднання Церкви й ідея патріархату в Києві: Історико-богословська студія. Торонто, 1961. С. 267.

¹⁴ У рецензії Дмитра Гордієнка на книгу Віри Ченцової «Київська митрополія між Константинополем і Москвою. 1686» також читаємо: «Дійсно, католицькі впливи були відчутними в українському православ'ї, однак «Требник» Петра Могилы, за яким жило київське й загалом українське духовенство, був затверджений Вселенською патріархією й використовувався в Російській Православній Церкві» (Гордієнко Д. Рецензія: Ченцова В. Киевская митрополія между Константинополем и Москвой. 1686. Київ: Дух і Літера, 2020. 623 с. *Сіверянський літопис*. 2021. № 2 (158). С. 134–139).

бам чинити таке перетягування¹⁵. Знаючи про труднощі, які спіткали Польщу при спробах налагодити внутрішнє співжиття з козацщиною і сусідське співжиття з Московщиною¹⁶, маємо аргумент на користь того, що саме невирішеність руського церковного питання спричинилася до занепаду Польщі наприкінці XVIII ст.

Незважаючи на те, що руська ієрархія прийняла порозуміння з Римом, велика частина руського народу залишилися й твердо трималася православного віросповідання. І ця ситуація потребувала залагодження на користь вірних православної Церкви. У перше тридцятиліття після унії Польща толерувала лише половинчасті розв'язки: в 1607 р. у Львові, у 1610 р. в Перемишлі, у 1620 р. в Києві не визнавала правомірність відновлення патріархом Феофаном православної ієрархії – нехтуючи запевненнями православних в лояльності до уряду й у гармонії Східної і Західної Церков. У творі «Гармонія Восточної Церкви съ костелом Римскимъ 1608 года» йшлося: «...такъ Греческое, яко Римское, на которыхъ грунтъ и самая истинность належить, ку показанью ясному того, ижъ церковъ светая Восточная за всеми церымоніями своими есть такъ близкая церкви Заходной Римской, же и напростѣймый то сознати будетъ мусѣмъ, лжъ то завжды были едина светая католическая апостольская церковъ, которую и в символѣ вѣры наше хрестіанское визнаваемъ»¹⁷. Одразу після смерті Сигизмунда III такий стан справ змінився, й на виборному сеймі 1632 р. православна ієрархія домоглася визнання польським урядом. Важливо, що головною особою в цій події з боку православних був Петро Могила, під ту пору архімандрит Києво-Печерської лаври. На сеймі він виступав як представник Київського митрополита Ісайї Копинського¹⁸. Постанова сейму відома під назвою «Статей для заспокоєння руського народу»: православним дозволено обирати митрополита та чотирьох єпископів. Зволікання призвели до того, що ще десять років справа не була до кінця розв'язаною; а тим часом православні розпочали наполегливо шукати нові ідеї та згоджуватися на компроміси.

Перша спроба порозуміння між православними й уніатами, як вважають дослідники, була в 1623 р.¹⁹ Про це писав архієпископ Мелетій Смотрицький у «Паренезісі або пораді» («Paragenesis abo Napomnienie»), створеному в 1629 р., після «Апології мандрівки до східних країв»²⁰ («Apologia peregrinatiey do Kraiow Wschodnych»), у відповідь на критику Андрієм Мужилівським: «Od roku 1623 zanosić було poczęto na traktaty do zgody między... z Uniatami»²¹.

Думка про спільний Собор виникла в часі перебування православного митрополита Борецького й архієпископа Смотрицького у Варшаві на Генеральному сеймі 1623 р. На Соборі домоглися рішення про припинення відвертого гоніння православних, відміни відповідних декретів, майнових захоплень тощо. Король Сигизмунд III скликав спеціальну комісію для вивчення справи Церков. Тоді ж виник проект, що в разі примирення уніатів і православних вони виберуть собі патріарха, і «таким чином їх Церква сама, без втручання греків чи москалів, зможе самостійно вирішувати свої справи»²². Однак православний єпископ Копинський розіслав свої послання проти такого примирення й проекту. Комісія запропонувала, щоб православні й уніати створили спільний собор єпископів для залагодження всіх спірних справ, але коли митрополит Йосиф Венямин Рутський прийняв цю пропозицію, Борецький та Смотрицький її відкинули. Православні владики заявили, що собор цей не може відбутися інакше, як під проводом Царгородського патріарха. Справа

¹⁵ Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953) In. 2 vol. Vol. I.: 1075–1700 / Ed. A. Welykyj. Romae, 1953. S. 456–457.

¹⁶ «Саме через церковну хвіртку зораз частіше встрявала й важко натискала на Польщу за царів Олексія, Петра I, Катерини II Романових» (Великий А.Г. З літопису Християнської України: церковно-історичні радіореліції з Ватикану. Рим, 1999. Т. 5: XVII ст. С. 269).

¹⁷ Русская историческая библиотека. Т. VII. Кн. 2. С. 171.

¹⁸ Титов Ф. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования С. Т. Голубева. Киев, 1883. С. 8.

¹⁹ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила... Т. I. С. 83; Коялович М. Литовская церковная уния. Исследование. Санкт-Петербург, 1861. Т. II. С. 120.

²⁰ Трактат Мелетія Смотрицького «Апология» (1628) був засуджений на Київському соборі 1628 р. за участю Іова Борецького, Ісайї Копинського, Петра Могили та ін. Його визнано таким, що суперечить православній догматиці. Смотрицький в «Апології» описав свою подорож на Схід, а в «Додатку» зазначив різниці між Східною і Західною Церквами. Він різко обвинувачує православних, які, як стверджує, заразилися різними ересями. Упадок Православної Церкви на Сході пояснював тим, що вона спротивилася прийняти унію. Критику Православної Церкви Смотрицький проводив виключно з точки зору католиків, більше того, звинувачував православних, що у полеміці з католиками вони наводять аргументи протестантів. Тож, висновок Смотрицький, для православних єдиним рятунком є тільки унія з Римською Церквою. Православні були шантлічені тим, що знаменитий православний богослов, ієрарх на старості літ об'явив, що йшов за ересями Стефанія Зизанія, Філалета, Клирика Острозького, Теофіла Ортолога; з точки зору православних то була неприпустима помилка (Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник. Рим–Торонто, 1977. С. 215).

²¹ Smotrickiy M. Parenesis, 1629. С. 30.

²² Нагаєвський І. Об'єднання Церкви... С. 14.

здавалася безнадійною. Як резюмував М. Грушевський: не було чого й дебатовати, бо для релігійних диспутів не було жодних підстав²³.

На подальший перебіг подій вплинуло вбивство 12 листопада 1623 р. у власній резиденції у Вітебську унійного єпископа Полоцького Йосафата Кунцевича²⁴. Подія справила неабияке враження на супротивні табори. Православні Вітебська зазнали переслідувань; десять горожан стратили; заборонили будувати православні церкви тощо. «Моральним спричинником» повстання юрби проти Кунцевича у Вітебську був Смотрицький. Яків Суша²⁵ пише про це так: «Його листам пощастило відірвати дуже багато вірних Полоцької єпархії від послугу Йосафатові та св. Римській Церкві. Вітебщани аж надто далеко загналися у нетрі розгнужданого зухвальства та варварського безбожництва...»²⁶ Ця подія стала межевою в житті одного з ініціаторів церковного з'єднання – Мелетія Смотрицького, але також і в справах церковних: «Смотрицький жив у сумнівах щодо правильності своєї поведінки з уніатами, і помімо через “універсальну унію” закінчити братоненависницьку боротьбу, але він не мав сили іти тоді за голосом розуму, свого богословського знання та свого сумління»²⁷.

Майже одночасно з від'їздом Смотрицького на Схід²⁸, у Царгород, у січні 1624 р. унійний митрополит Рутський уповноважив своїх делегатів під час поїздки до Києва до православних властей обговорити питання примирення Церков й утворення окремого патріархату, як то було учинено в Москві²⁹. Настанови Рутського склали 8 пунктів. У першому – Рутський хоче об'єднатися з православними «яко съ сынами и братьею въ одном народѣ російском рожоного»; в другому – наказує дізнатися в православних: «щърым ли сердцемъ желают они соединенія, яко на рожныхъ мисцяхъ съ теми ся одзывали и въ друкъ поддаваль»; в третьому – вимагає, щоб православні з'їхалися на відоме місце «безъ выразной пленипотенци отъ Братствъ своихъ, а если не могут, та даремна праця наша»; в четвертому – визначає місце Собору; в п'ятому – називає число депутатів від сторін: «быть наименшой личбы – два духовныхъ а один свѣтский»; у шостому – говорить про обрання для обох сторін патріарха; в сьомому – наказує «втлумачувати» православним, що єдність викликана «не какимъ либо пострахомъ, чымъ ся они хлюбитъ позвыкли, але съ повинности пастырской»; у восьмому – Рутський перефразує перший пункт³⁰. Стефан Барановський, витяги зі статті якого щойно цитували, звинуватить Рутського в прихоростві, мета якого – всепоглинання Римом, а найголовніше, що Рутський бачив патріархом лише себе³¹. Восени 24 листопада 1624 р. відбулася спільна конференція, у якій взяли участь усі католицькі владыки, три архимандрити та особи нижчих духовних санів. Православних представляв архієпископ Мелетій Смотрицький та шляхтич, від королівської комісії – князь Олександр Заславський. Інші православні владыки не прийшли, можливо, через згадане вище послання Копинського. Конференція не мала успіху.

Світські люди литовсько-польської держави також уклали оригінальний план релігійного примирення. Він був простий: православні й уніати повинні зібратися на спільний собор і разом вибрати патріарха. Ініціатори цього плану мали насамперед політичну мету. Вибір спільного патріарха значно полегшив би зв'язки литовсько-руського народу як з Московією, так і з Заходом. Релігійна самостійність Руських земель служила б тоді додатковою гарантією незалежності її з Польщею³².

Натомість латинська ієрархія звернулася до нунція Ланцелотті (1622–1627) з вимогою довести до відома папи Григорія XV (1621–1623), що русинів легше примирити через індивідуальне навернення на латинство, аніж через унію їх Церкви з Римом. Такий висновок впливав також із листів єпископа Рутського до папської канцелярії та новоствореної

²³ Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ-Львів, 1913. Т. 8. Ч. 1: 1626–1638. С. 13.

²⁴ 30 квітня 1624 р. єзуїти зробили подання у Конгрегацію пропаганди віри щодо започаткування процесу беатифікації Рутського. Результатом трьох процесів (1628, 1637 і 1639 рр.) стало проголошення 16 травня 1643 р. беатифікаційного декрету, за яким Йосафат Кунцевич причислений до чину блаженних. Канонізаційний декрет Кунцевича підписав папа Пій IX аж через двісті років – 29 червня 1867 р. (Добош О. Унія в особистостях її найвизначніших діячів – митрополита Йосифа Вельяміна Рутського та Йосафата Кунцевича. *Труди Київської духовної академії*. Київ, 2009. № 10. С. 193).

²⁵ Яків Суша – унійний єпископ Холмський і Бельзкий; написав 1666 р. перший життєпис Мелетія Смотрицького. Книгу видано у Римі.

²⁶ Цит. за: Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник. С. 192.

²⁷ Там само. С. 193.

²⁸ Ще під час переговорів про унію архієреї вимагали від короля видачі універсалу, який би уневажив грамоти, даровані патріархом церковним братствам, і про підпорядкування братств місцевим єпископам, а також, щоб мирянам було заборонено втручатися в духовні справи (Архів Юго-Западной Росии. Ч. I. Т. VI. С. 96).

²⁹ Acta S. Congregations de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielaruslae spektantia / Ed. A. Welykyj. Romae, 1953. V. I. С. 10.

³⁰ Барановский С. Дерманский настоятель Мелетий Смотрицкий. *Волинские Епархиальные Ведомости*. 1875. № 13. С. 755–756.

³¹ Барановский С. Дерманский настоятель... С. 756.

³² Коялович М. Литовская церковная уния... Т. II. С. 120.

Конгрегації пропаганди віри, у яких він викривав становище уніатів: «...від прийняття русинами унії дотепер (1624 р.) понад двісті дітей шляхти змінили обряд на латинський ... і щороку принаймні сто осіб шляхетського походження кидає унію і приймає латинство»³³. Такого змісту листи надходили в Рим, де з недовірою ставилися до лементу унійного митрополита. Та коли польський нунцій Ланцелотті, за дорученням Конгрегації пропаганди віри, проаналізував ситуацію, його висновок примусив задуматися: «як у Римі жидів, так тут поляки трактують унію, а їхні церкви трактують нарівні з біжинцями»³⁴, – повідомляв він. Однак папа і кардинали Бандіні й Барберіні (згодом папа Уран VIII) не погодилися з таким розумінням справи³⁵.

З листа Конгрегації від 25 січня 1625 р. пересвідчуємося, що новий папа Урбан VIII (1623–1644) підтримав ідею заснування окремого патріархату³⁶. Однак Конгрегація повідомила нунція, що не бачить можливості втілити цю мету через скликання Собору³⁷. Досліджуючись причин такого рішення, припускаємо, що католикам була неприйнятна традиція участі мирян у Соборах, на Заході світські люди не могли хоч якось втручатися в справи Церкви; до того ж Рим дотримувався постанов Флорентійського собору (1438–1445, з перервами) й вимагав від православних змінити сповідання віри відповідно до його написів.

Мелетій Смотрицький повернувся в Україну в 1625 р. у середовище ворожих до нього братчиків, мирян і козаків. Заяви Касіяна Саковича, який під ту пору перейшов у католицизм, про унійні симпатії Смотрицького лише посили вороже ставлення до єпископа Мелетія. Унаслідок чуток про патріарші грамоти й «зраду» православ'я, він не зміг повернутися до свого монастиря у Вільні. Відтак попросив князя Олександра Заславського дати йому номінацію на архимандрію в Дермані на Волині. Князь звернувся до Київського митрополита Рутського, який саме тоді гостив у нього. Та Рутський відмовив, позаяк вважав Мелетія розкольником, а також вказав на його напружені стосунки з королем. Натомість Рутський намовив князя долучити здібного Смотрицького до справи з'єднання Церков, і це була умова надання йому Дерманської архимандрії.

Після повернення Смотрицького король Сигизмунд III знову проголосив універсал, в якому доручив провести спільний Собор католиків і православних, тепер, мабуть, на прохання митрополита Рутського. Цей Собор мав відбутися у містечку Кобрині 26 вересня 1626 р.³⁸

Митрополит Рутський скликав на нього своє духовенство, але православні знову не з'явилися, вказавши, що в королівському універсалі не було виразної згадки про них. Тоді архієпископ Смотрицький золосився взятися до справи. Уже в червні 1626 р. було відомо, що Смотрицький пережив метаморфозу після повернення зі Сходу й готовий перейти в католицьку віру³⁹. Однак просив князя Заславського уникнути дочасного розголосу для успіху задуманої справи. Цю таємницю знав митрополит Рутський, про що повідомив папу Урбана VIII. Він вказував, що це може посприяти примиренню руських Церков і просив його прийняти умови Смотрицького, тобто тримати це в секреті, позаяк так можна вигідніше працювати над справою. Рутський писав також, що під час подорожі на Схід Мелетій мав із собою «Катехизм» православної віри проти кальвінізму, але на його публікацію повинна дати згоду православна ієрархія. Отже, якщо звістка про його приєднання до Католицької Церкви стане публічною, то справа рухне. Митрополит аргументував це давньою практикою Церкви говорити з не-католиками в справі єдності; а часом дозволялося грецьким прихильникам єдності приймати хіротонію з рук православних владик⁴⁰. Папа визнав, що Рутський мав рацію.

Смотрицький, вірогідно, сподівався на підтримку близьких йому людей – Йова Борецького та Петра Могили. На підставі сучасних досліджень і самого розвитку тогочасних подій можна припустити, що обидвоє православних ієрархів не цуралися зближення з уніатами. Але обидва добре розуміли, що без точно окреслених умов цього примирення й без належної підготовки народу не можна сподіватися на успіх.

Смотрицький «кинув» заманливий ключ про «поєднання Руси з Руссю»⁴¹. Він звернувся насамперед до Царгородського патріарха (серпень 1627 р.). Його лист до Кирила

³³ Likowski E. Unia Brzeska (r. 1596): opowiedziana przez Ks. Edwarda Likowskiego. Warszawa, 1907. S. 264.

³⁴ Цит. за: Добош О. Унія в особистостях... С. 181.

³⁵ Рождественский С. Петр Могила, митрополит Киевский. *Чтения в ИО истории и древностей российских при Московском университете*. Москва, 1877. Кн. 1 (100). С. 30.

³⁶ Litterae S. C. de Propaganda Fide... S. 26.

³⁷ Litterae S. C. de Propaganda Fide... S. 52, 57.

³⁸ Акты, относящиеся к истории... Т. 4: 1588–1632. С. 226; Голубев С. Киевский митрополит... С. 91–92.

³⁹ Susza Jakob Jan (biskup uniat. chelm.). Saulus et Paulus Ruthenae Ecclesiae, sanguine B. Josphat tranformatus, sive Meletius Smotriscius, archiep. Hieropolitanus ... ex tenebris in lucem prolatus. Romae, 1666. С. 35–69.

⁴⁰ Нагаєвський І. Об'єднання Церкви... С. 22.

⁴¹ Голубев С. Киевский митрополит... С. 324.

Лукаріса містив доволі цікавий момент: наприкінці зазначалося, що Руська Церква останнім часом дещо заблукала (йшлося про деякі полемічні листи, наприклад, Транквіліона Ставровельського), і що він бачить єдиний вихід для неї у згоді та єдності з Римом. І сам патріарх Лукаріс приніс би багато добра цілій Східній Церкві, якби пристав на загальне примирення. Інакше, тепер чи в майбутньому, вона буде відірвана від його влади⁴². Патріарх не відгукнувся. Чи варто доводити, що Смотрицький після подорожі на Схід і не сподівався позитивної відповіді Лукаріса й, напевно, цей крок мав формальний зміст.

Відтак Мелетій вирішив оприлюднити свої погляди на Соборі, на якому сподівався отримати підтримку українських ієрархів, насамперед Борецького, а також Могили, який під ту пору вже був печерським архимандритом. Такий «вужчий» Собор відбувся 8 вересня 1627 р. у присутності Смотрицького, Борецького, Могили. На ньому з'ясувалося, що Смотрицький у своїх унійних домаганнях зайшов аж надто далеко, тому православні ієрархи вимагали від нього виготовити відповідний «катехизис», який би пройшов цензуру. Щоб полегшити своє завдання, Смотрицький запропонував видати власні міркування щодо шести розбіжностей між Церквою Східною і Західною, що й було прийнято Собором. Водночас Смотрицький вів унійні переговори з Дубенським архимандритом Іваном Дубовичем, який мав такі повноваження від митрополита Рутського.

Щоб вплинути на суспільну думку, Смотрицький пустив поголос, буцімто уніяти готові відмовитися від верховенства папи та знову об'єднатися з православними, а також про заходи короля щодо утворення спільного патріархату⁴³.

Одночасно з підготовкою ієрархії, переговори між уніатами й православними велися в польському сеймі в листопаді 1627 р. Обидві сторони знаходили спільну мову завдяки розважливим судженням волинського депутата Лаврентія Древинського⁴⁴.

Із листа Смотрицького до митрополита Рутського, який повністю опублікував Михайло Коялович⁴⁵, читаємо між іншим про погляди Могили на унійні справи, які він висловив під час зустрічі з Мелетієм у Дермані. Виявляється, Могила довгий час мав сумніви щодо добра унії для православних, особливо в частині підпорядкування папі, але Смотрицькому таки вдалося переконати «чисту, побожну, покірну, розумну людину», і відтоді архимандрит міцно тримався думки про заснування Київського патріархату⁴⁶.

Собор відбувся перед Великоднем 1628 р. у Городку на Волині, де був масток Києво-Печерської лаври. У ньому взяли участь Борецький, Смотрицький, єпископ Луцький Ісакій Борискович, єпископ Холмський та Белзький Паїсій Іполітович та архимандрит Петро Могила. Смотрицький представив обіцяний матеріал про різницю між Східною й Західною Церквами. Ієрархи вирішили винести це питання на Помісний собор, у якому взяли б участь також представники духовенства й мирян, шляхта й міщани. Організацією собору займався сам митрополит Борецький, який грамотою від 26 травня 1628 р. запрошував на Собор до Києва, на Храмове свято Печерської лаври – Успіння Богородиці (15 серпня 1628 р.) – зацікавлених духовних і світських осіб⁴⁷. Щоб надати Соборові державне схвалення, було віднайдено серединну формулу – сеймовим універсалом православне духовенство закликалося прибути на Собор, щоб вирішити питання про участь «руських унійатів» в субсидіях на державні видатки у справі порятунку Речі Посполитої. У Городку було визначено, що Смотрицький підготує проєкт згоди між православними й уніатами, який видрукують і розішлють перед Собором. Натомість Смотрицький написав великий трактат про занепад Православної Церкви, взявши за претекст свою подорож на Схід, додавши розділ про різницю між Східною й Західною Церквами. У творі, названім «Arologia peregrinatyei do kraioń wschodnych», Смотрицький звинувачує Православну Церкву в тому, що вона відійшла від справжньої православної віри, переповнена ересями; всю критику витримано в річищі католицької науки. Причину занепаду Православної Церкви Смотрицький вбачав у неприйнятті унії та в тому, що православні в полеміці з католиками користувалися аргументами протестантів. До занепаду Грецьку й Руську Церкву довів розрив між католицькою та православною Церквами. Хтось може сказати, як же нам відступитися від Константинопольського патріарха і визнати Папу? Отож, потрібно старатися, щоб і патріархи об'єдналися з Папою. Урешті, потрібно більше коритися Богу, як належить людям, а Бог хоче єдності й любові. Змалював Смотрицький і матеріальні привілеї заходу: матимуть тоді світські люди всі духовні й світські блага, які втратили раніше;

⁴² Голубев С. Киевский митрополит... С. 153.

⁴³ Архив Юго-Западной России. Киев, 1883. Ч. 1. Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной России (1322–1648 гг.). С. 244.

⁴⁴ Жукович П. Сеймовая борьба западно-русского дворянства с церковной унией (с 1609 г.). Санкт-Петербург: Тип-фия Маркушева, 1912. Т. 6. (1629–1632 гг.). С. 128.

⁴⁵ Коялович М. Литовская церковная уния... С. 366–373.

⁴⁶ Там же. С. 369.

⁴⁷ Грушевський М. Історія України-Руси... Т. 8. Ч. 1: 1626–1638. С. 73.

Церкви піднімуться з упадку, народ руський поверне собі давні вольності; шляхетному станові відкриються двері до земських і сенаторських урядів; міщан допустять до міських урядів; збудують школи, прикрасять церкви, покращать монастирі. Нарешті всьому народові руському, бідному й замученому з цієї причини, по містах і селах утруть його щоденні сльози. Ще на цьому світі народ руський втішатиметься дарами небесними, а після цього минушого щастя удостоїть вічної втіхи в Царстві Небеснім⁴⁸.

«Апологія» справила на православних гнітюче враження. Навіть після століть великих принижень українського православ'я вона сприймається як велика образа почуттів православного християнина-українця. З тими ж пригніченими почуттями Борецький і Могила відмовилися від об'єднання Церков за планом Смотрицького.

Архієпископ Мелегій прибув до Києва 18 серпня 1628 р., тоді вже засідав Собор у Печерському монастирі і саме обмірковував «Апологію». Від Смотрицького вимагали зректися свого твору. Про перебіг розмови й хід Собору є дві реляції: одна православна – «АПОЛЛЕІА АПОЛОГІИ»⁴⁹, друга – «Протестація» – Смотрицького, які по-різному висвітлюють зустріч і сам Собор. У будь-якому разі, після тривалих переговорів й обстоювання власних поглядів, Смотрицький погодився привселюдно покаятися і на другий день, на свято Успіння Пресвятої Богородиці, під час літургії було проголошено анафему «Апології», деталі якої містяться в «АПОЛЛЕІА АПОЛОГІИ» та «Протестації»⁵⁰. 24 серпня з'явився пастирський лист, який сповіщав вірним про соборні події.

Вірогідно, що за згодою владик архієпископ виїхав із Києва до Дермані. Він писав 28 вересня до Лаврентія Древинського, великого підчашого, який був затятим оборонцем православних, про свої намагання помирити «Русь з Руссю». У листі проглядається щирість бажання єдності руському народові. В апеляції до суду Смотрицький підтвердив свої погляди, викладені в «Апології». Тепер уже нічого не стояло на перешкоді оприлюднення його переходу до Католицької Церкви. Папа Урбан VIII виправдав його слабку позицію на Соборі, надіслав йому привітання й надав титул архієпископа Герополісу. Після цих подій Смотрицький уже не проявляв активності аж до своєї смерті 27 вересня 1633 р.⁵¹

Можемо припустити, що для Могили та Борецького проблема єдності Церков не була кон'юнктурною (так само, як і для Смотрицького), тоді цілком очевидно, що «Апологія» глибоко зворушила їхні релігійні й патріотичні почуття. Усі подальші дії Могили є яскравим підтвердженням цього. Якщо ставлення Могили до Смотрицького раптово змінилося відразу після прочитання «Апології», а разом і до його планів об'єднання Церков, то причина полягає в двох різних площинах бачення «універсальної унії»⁵².

Для Смотрицького, як і загалом для католиків, єдиною справжньою була лише Католицька Церква, всіма ересями «хворіла», на їхню думку, супротивна сторона, тому унія мислилася тільки як безпеліційне підпорядкування Римській Церкві. Як вірний син Православної Церкви, Могила не міг погодитися на такий підхід до справи єкуменізму, тому саме він 14 серпня 1628 р. вимагав від Смотрицького підписати анафему на «Апологію», що той і зробив, а 15 серпня роздав кожному єпископові по свічці і по листку «Апології», щоб спалити її на знак вічного осудження. Активна участь Могили в засудженні планів Смотрицького – це протест проти приниження й неввірного трактування Православної Церкви та проти її підпорядкування Католицькій. Проблема зближення Церков у розумінні Могили впливала з самого християнського вчення про єдність та з потреби релігійного миру, а не взаємного поборювання та самознищення. Це мало бути не поглинання однієї Церкви іншою, а добровільне об'єднання для зміцнення загальної Христової Церкви.

Про унійну акцію 1629 р. маємо докладні документи з різних джерел: С. Голубев подає православні матеріали⁵³, П. Жукович опублікував акт із колишнього архіву унійних митрополитів, що зберігалися в архіві Св. Синоду в Петербурзі⁵⁴, І. Крип'якевич опри-

⁴⁸ Там само. С. 77

⁴⁹ АПОЛЛЕІА АПОЛОГІИ, книжки діалектом русским написаной, полским зась ве Львове друкованой, вкортце а правдивее зсумнованая... Киев: Друк. Киево-печерських лаври, 1628. 9 арк. Видрукована також у Голубева (Голубев С. Киевский митрополит... С. 302–315).

⁵⁰ Докладно див.: Макарий (Булгаков), єпископ. История Русской Церкви. Санкт-Петербург, 1879. Т. 9: История Западно-Русской или Литовской митрополии. 1458–1596 гг. С. 356–357.

⁵¹ Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953) In 2 vol. Vol. I.: 1075–1700 / Ed. A. Welykyj. Romae, 1953. XX. С. 401; Litterae Nuniiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes 1550–1850 / Опр. А. Welykyj. Romae, 1959. Vol. I. С. 109–114.

⁵² Жуковский А. Петро Могила і питання єдності Церков. Київ: Мистецтво, 1997. С. 119.

⁵³ Голубев С. Киевский митрополит... С. 353–371.

⁵⁴ Жукович П. Киевский Собор 1629 г. (По новым материалам). Христианское чтение. 1911. № 1. С. 74–92; Жукович П. Львовский собор 1629 г. в связи с политическими обстоятельствами времени. Христианские чте-

люднив акти, що належали папському нунцієві Антонієві Санта Кроче, який перебував у Польщі в 1627–1630 рр.⁵⁵, Андрій Великий опублікував документ із архівів Конгрегації Пропаганди Віри⁵⁶. Відтак у нашому розпорядженні низка документів, що з'ясовують питання об'єдначих потуг у 1629 р.

Отже, Смотрицький спричинив кризу в переговорному процесі. До цієї ідеї неодноразово поверталися, але інші люди з іншими засобами впливу. Митрополит Йосиф Велямин-Рутський – масштабна особистість, отримав підтримку від папи, якому через прокурора василіан, о. Миколу Новака, переслав звіт про стан своєї митрополії. Він продовжив працювати над ідеєю об'єднання Церков під верховенством одного патріарха. Із Рима Рутський отримав катехизм патріарха Лукаріса, у якому відчувалася симпатія до кальвінізму⁵⁷, і хотів використати це як аргумент у дискусії з православними. Основою подальших дискусій був новий проєкт примирення, віднайдений в актах Львівського братства, датований 1629 р. О. Нагаєвський вважає, що за стилем мови цей проєкт має належати православним, найближчому оточенню Петра Могили, і наводить дещо відмінну (у порівнянні з працями С. Голубева та М. Грушевського) редакцію пунктів примирення⁵⁸.

Проєкт містив такі положення: 1) наука про походження Св. Духа визнається за нейтральною; 2) православні мають прийняти догмат про Чистилище, але вони можуть вірити чи не вірити в очищення вогнем; 3) православні мають також вірити в блаженство праведних душ перед Страшним Судом; 4) латинники не мають права сумніватися в правильності таїнств Східної Церкви та її ієрархії; 5) Русь має визнавати першість папи і його зверхність над Церквою; 6) зверхність царгородського патріарха над Руською Церквою залишається в силі, але за умови, щоб кожний новий патріарх звітував перед польським урядом, що він правильно вибраний і правовірний, на доказ чого має прислати своє *credo*⁵⁹. Ось цей проєкт і став основою, довкола якої оберталися уніїні розмови в 1629 р. Однак католицька сторона могла мати певні застереження щодо тривалості такого проєкту, зважаючи на тогочасні стосунки з Константинополем, але про критику чи спротив положенням проєкту нічого не знаємо.

Ініціатива православних послів Кропивницького і Древинського на варшавському сеймі в лютому 1629 р. щодо проведення Собору православних й уніатів увінчалася універсалом короля в березні 1629 р. про спільний Собор. Проте, все вказувало на те, що Собор не виправдає сподівань ініціаторів. Іов Борецький виявив велику поступливість і прихильність до королівських ініціатив, аж так, що викликав обурення й протести православних шляхтичів, які були на війні зі шведами під Мальбургом і заявляли про готовність «кров свою пролити за віру і правду»⁶⁰. Другий протест прийшов від запорозьких козаків, які вислали своїх депутатів Лагоду та Сосимовича для нагляду за ієрархією. Насамкінець, православна шляхта протестувала проти зловживань короля, який мету Собору із «успокоєння» релігійної справи перетворив на об'єднання з Римською Церквою. Шляхта забороняла митрополитові Борецькому «синодувати», а короля просила, «щоб релігійна справа була вирішена сеймом, а не тими синодами»⁶¹. Ці протести вплинули на перебіг Київського Собору. Загальна ситуація виглядала так, що митрополит Борецький взагалі вагався, чи не закрити Собор. Протягом першого дня тривали суперечки; козаки, яких, окрім двох представників, не запросили до участі, почали погрожувати кровопролиттям. Архимандрит Могила гірко плакав, коли виголошував своє слово на третій день роботи Собору, просив примиритися, але безуспішно. Сльози Могили викликали слова одного з козаків: «Буде унія господарникові (архимандритові) та й Борецькому така, як війтові вперше»⁶². Без шляхти Собор не міг продовжувати працювати, про що сповістили короля й просили призначити час другого Собору⁶³. У І. Нагаєвського читаємо: «Отже цей синод терпів невдачу через натиск простолюття, яке мало визнавалося на догматичних справах та натискало на свою єрархію не йти на ніяку угоду, бо в цьому проєкті добачало якусь інтригу, за якою крилися наміри латинізації українського і білоруського народів»⁶⁴.

ния. 1911. № 5–6. С. 661–684; Жукович П. Материалы для истории Киевского и Львовского соборов 1629 г. Санкт-Петербург, 1911.

⁵⁵ Крип'якевич І. Нові матеріали до історії соборів 1629 р. *Зошити Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1913. Т. 116. Кн. 1. С. 5–39.

⁵⁶ Litterae S. C. de Propaganda Fide... 332 p.

⁵⁷ Dokumenta Pontificum Romanorum hstoriam Ucrainae. С. 401; Litterae Nuniiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes 1550–1850. С. 109–114.

⁵⁸ Нагаєвський І. Об'єднання Церкви... С. 32–33.

⁵⁹ Грушевський М. Історія України-Руси... С. 97.

⁶⁰ Голубев С. Киевский митрополит... С. 365–368.

⁶¹ Там же. С. 364–365.

⁶² Крип'якевич І. Нові матеріали... С. 26; Жукович П. Материалы для истории... С. 11.

⁶³ Крип'якевич І. Нові матеріали... С. 24–25.

⁶⁴ Нагаєвський І. Об'єднання Церкви... С. 35–36.

Православна ієрархія низкою дій цілком довела свою прихильність до об'єднання роз'єднаних українських Церков, але мала глибокі сумніви, що, визнавши першість папи, втратити права, обряди, привілеї. «Вони хотіли засісти за одним столом з опонентами – посередині між Римом і Константинополем (навіть незважаючи на кальвіністську освіту патріарха), але як рівні з рівними»⁶⁵.

Представникам православної ієрархії бракувало щирості й віри у власну силу, переконаності у важливості справи. Їх, очевидно, відлякувала також практика стосунків між католиками й уніатами: католики мали звичку змушувати уніатів переходити до Католицької Церкви, і митрополит Рутський неодноразово скаржився на такі дії католиків папі Урбанові VIII. А примас в Гнезні, архієпископ Ян Венжик, отримав доручення папи навчити своє духовенство не називати руські Церкви синодами⁶⁶. Надто заангажованим у церковному об'єднанні виглядав Сигизмунд III. Православних також насторожувало те, що після 30 років від проголошення унії українські католицькі владики не отримали обіцяних місць у законодавчих палатах, щоб там захищати права своєї Церкви. І навіть за таких обставин справа єдності Церков у 1629 р. в переговорному процесі між уніатами й православними здавалася вирішеною.

Носієм такого переконання був митрополит Рутський. Для нього навіть негативний перебіг Київського православного зібрання мав свій результат. Було очевидно, що дві головні особи – митрополит Іов Борецький та архимандрит Петро Могила – щиро співчували справі. Щоб заохотити православних, Рутський вкотре порушив питання створення патріархату для русинів: «Звичайний нарід дуже бажає патріарха; тільки й знає в релігійних справах, що йти за патріархом: чи не було б вказано утворити гідність патріарха, обсадити її відповідним чоловіком і при його помочі привести православних до унії»⁶⁷. Кандидатом на патріарший престол Рутський вважав архимандрита печерського, «який, видається, прихильний до унії, міг би перейти на унію, спочатку приватно при певних свідках, а потім вести пропаганду»⁶⁸.

Але всі заходи й сподівання митрополита Рутського перервала постанова Конгрегації Пропаганди Віри й нунція Санта Кроче, який у листі до Рутського заборонив спільне проведення Собору з православними (18 серпня 1629 р.)⁶⁹. Це був великий удар по унійній акції Рутського.

Про католицькі симпатії Могили було відомо ще від часу боротьби за вакантний пост архимандрита Києво-Печерської лаври, що розпочалася після смерті 21 березня 1627 р. Захарії Копистенського⁷⁰. Могила був одним із чотирьох претендентів, і вибір братії схилився не на його користь; Могили з-поміж іншого звинувачували в приязних стосунках зі Смотрицьким, якого ченці підозрювали в католицьких симпатіях⁷¹. Своїм успіхом – висвяченням на Києво-Печерську архимандрію в грудні 1627 р. – Петро Могила завдячував Борецькому, який мав великий вплив на лаврську братію, а особливо на київську шляхту. Відомо також, що Іов Борецький непрямо назвав своїм наступником Могилу⁷². Отже, між ієрархами таки існували тісні взаємини, й вони спільно дбали про долю української Церкви.

Могили від самого початку довелося включитися у загальноцерковні справи, актуальні під ту пору, а саме в акцію релігійного примирення з уніатами; бути одним із чільних представників Православної Церкви, які намагалися навести лад у релігійному житті руського народу Речі Посполитої, накреслити план згоди між роз'єднаними Церквами.

Акцію замирення православних із католиками у ватиканських документах названо «універсальною унією». Відстежуються п'ять періодів її реалізації: протягом 1623–1627 рр. виникла ідея релігійної самостійності Західної Росії. Її підтримували й унійні, в особі митрополита Рутського, і православні кола, в особі архієпископа Мелетія Смотрицького. Цей політичний за своєю суттю план служив додатковою гарантією нерозривності руського народу з Річчю Посполитою, тому був вигідний також третій стороні – польському королю. У 1623–1626 рр. реалізовувалися два проекти зближення Церков: 1623–

⁶⁵ Там само. С. 36.

⁶⁶ Litterae S. C. de Propaganda Fide... С. 117.

⁶⁷ Жуковский А. Петро Могила й питання єдності Церков. С. 121.

⁶⁸ Epistolae Josephi Velamin Rutskyj Metropolitae Kioviensis Catholici (1613–1637) / Ed. Welykyj. Romae, 1956. 410 р. С. 207, 230, 288.

⁶⁹ Жукович П. Львовский собор 1629 г.... С. 672–673.

⁷⁰ Дискусію з приводу дати смерті Копистенського 8 квітня 1626 р. чи 21 березня 1627 р. завершено компетентною думкою С. Голубева на користь останньої. Див.: Голубев С. Киевский митрополит... С. 63.

⁷¹ Там же. С. 74–77; Жуковский А. Петро Могила... С. 54; Феномен Петра Могили (Біографія, діяльність, позиція) / В. Климов, А. Колодин, А. Жуковский, С. Головащенко, В. Нічик, О. Сарапін, С. Семчинський, Л. Филиппо. Київ, 1996. С. 50.

⁷² Духовное завещание Иова Борецкого, митрополита Киевского (1631 г.). Киевские Епархиальные Ведомости. 1863. № 21. С. 640–647.

1624 рр. світські люди польсько-литовської держави планували проведення спільного собору для узгодження позицій сторін; тоді ж виникла ідея українського патріархату, якому «ні від кого не треба було брати благословення»⁷³. Докладені зусилля зруйнувало вбивство Йосафата Кунцевича. Вдруге спроби відновилися в січні 1626 р., коли король Сигизмунд III Ваза, відповідаючи на прохання православних щодо надання їм релігійної свободи, рекомендував скликати спільний собор, але цю справу зірвали православні, не прибувши на Собор у Кобрині 26 вересня 1626 р. У 1626–1628 рр. було здійснено третю спробу порозуміння між Церквами. Її ініціював архієпископ Смотрицький, за активної участі Петра Могили. Проте рамки екуменічної акції цих років більше фокусувалися на самій постаті Смотрицького, погляди якого на церковне об'єднання визначали напрямок її розвитку. А вони суттєво відрізнялися від поглядів на «універсальну унію» Петра Могили. Тож третя спроба мала такий самий негативний результат, як і перші дві. У цілому, спроби примирення між православними й уніатами тривали до 1646 р., але розбіжності між сторонами тільки поглиблювалися. Фактично протистояли риси устрою Православної і Католицької Церков – соборний проти строго ієрархічного, який був чужим для київської релігійно-церковної традиції.

Однією з основних перешкод для зближення було питання примату папи. Католики не могли відмовитися від нього, бо примат папи був для них конститутивним моментом церковної єдності. А православні не могли визнати папського примату у тій формі, в якій його приймає латинська Церква.

Метою може бути не якесь одне й остаточне розв'язання проблеми для Сходу і Заходу, а радше – прагнення до єдності в різноманітності й різноманітності в єдності.

References

Baumaister, A. (2012). *Bilia dzherel myslennia ta buttia* [Near the sources of thinking and existence]. Kyiv, Ukraine.

Dobosh, O. (2009). *Uniiia v osobystostiakh ii naivyznachnishykh diiachiv – mytropolita Yosyfa Veliamina Rutskooho ta Yosafata Kuntsevycha* [Union in the personalities of its most prominent figures – Metropolitan Joseph Veliamin Rutsky and Josafat Kuntsevich]. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii – Works of the Kyiv Theological Academy*. № 10. 175–194. Kyiv, Ukraine.

Hordiienko, D., Chentsova, V. (2020). *Kyevskaia mytropolia mezhdu Konstantynopolem y Moskvoy. 1686* [The Kiev metropolitanate between Constantinople and Moscow. 1686]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*. № 2 (158). P. 134–139. Kyiv, Ukraine.

Klymov, V., Kolodnyi, A., Zhukovskyi, A. ta in. (1996). *Fenomen Petra Mohyly (Biografiia, diialnist, pozytsiia)* [The phenomenon of Peter Mogila (Biography, activity, position)]. Kyiv, Ukraine.

Skochylas, I. (2013). *Retseptsiia Beresteiskoi unii u Lvivskii yeparkhii v pershii polovyni XVII st. (spostuvannia odnogo istoriografichnoho mifu)* [Reception of the Brest Union in the Lviv Diocese in the first half of the XVII c. (refutation of a historiographical myth)]. Lviv, Ukraine.

Токарська Юлія Валеріївна – аспірантка кафедри історії України та археології Волинського національного університету ім. Лесі Українки (пр. Волі 13, м. Луцьк, Україна, 43025).

Tokarska Yulia V. – a graduate student of the Department of History of Ukraine and Archeology of the Lesya Ukrainka Volyn National University (13 Volya Ave., Lutsk, Ukraine, 43025).

E-mail: yuliya.tokarska@gmail.com

ACTION OF ORTHODOX-CATHOLIC RECONCILIATION (1623–1628)

*The purpose of the publication is to summarize the experience of Ukrainian historical thought and promote the formation of a scientific view of the history of religious and ecclesiastical life in Ukraine in the first decades of Brest, with a clear indication that «the combination of Rus with Russia» under the strong power of the Independent Patriarch in the XVII c. had an objective historical conditionality. **Scientific novelty.** Issues that reveal sources of insurmountable obstacles on the way to the unity of the Churches of the Kyiv tradition are studied. **Conclusions.** History of Ukraine XVI–XVII c. was, in fact, a history of religious confusions. These phenomena to a greater or lesser extent characterized the history of all the peoples of Western Europe at that time; but in the history of our region, they had one important distinctive feature – this struggle almost immediately went beyond the church sphere and was associated with the pressing interests of political, social and even economic life of the region. Faith penetrated into the very essence of the people of Rus; therefore, its protection was equated with the protection of the deep foundations of the Russian people, which were encroached upon by a foreign national element in the form of rites or dogmas of the Catholic Church. Therefore, the Russian faith became the banner under which the entire Russian population of the Rich Pospolita was united, defending the inviolability of national, caste, political, economic and other rights and interests, and ultimately – the birth of national (regional) identity of the «Russian*

⁷³ Акты Западной России. Т. 4. С. 513.

people». But the path to the conscious need for the unity of the «Russian people» lay through enormous trials in overcoming the disorganization of church-hierarchical relations and the authority of the Church in southwestern Russia. By resorting to a union with «the sole bishop of Rome», the best people of the society of that time «corrected iniquities in the Church». The Union of Brest (1596) immediately put the end to the chaotic state of ecclesiastical relations, but destroyed the long-established church and social orders and relations and brought the Church to a deep organic crisis. The union and the Orthodox parties continued the struggle that had begun in church circles earlier. The understanding of the harm brought about by the mutual struggle of the Churches was quickly realized in Russian society. The unity in the «Commonwealth of the Russian People», which was not achieved by the union, now had to lead to the unification of the Churches under the supremacy of the patriarch. Their chronological boundaries are determined by the years 1623–1646. In this important matter, its supporters, mostly the highest hierarchy, did not succeed. The case was conducted only at the «top» and did not become a matter of the faithful. They were left out of the process of many years of preparation, so when masses got the floor by the way of Chmelnichina, they said «no» to the reform that was envisaged. The efforts of two great historical figures – Metropolitan Peter Mohyla and the king Wladyslaw IV – to establish a «universal union» were in vain.

Key words: Kyiv metropolitanate, uniates, orthodox believers, union of churches, “universal union”.

Дата подання: 17 вересня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 30 січня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Токарська, Ю. Акція православно-католицького замирення в 1623–1628 роках. *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 37–48. DOI: 10.5281/zenodo.6753217.

Цитування за стандартом APA

Tokarska, Yu. (2022). Aktsiia pravoslavno-katolytskoho zamyrennia v 1623–1628 rokakh [Action of Orthodox-Catholic Reconciliation (1623–1628)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2022, 1, P. 37–48. DOI: 10.5281/zenodo.6753217.

